نشریه فرهنگ و ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی
دوره هفتم، زمستان ۱۴۰۲، شماره چهارم، صفحات ۵۹۰ تا ۵۹۷

پژوهشی

جایگاه آموزش سلامت در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم

نوشین برادری[۱]، ادریس اسلامی[۲*]

۱. کارشناسی ارشد، گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، مهاباد، ایران
۲. *نویسنده مسئول: دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، مهاباد، ایران، edrisislami@yahoo.com

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۰۸ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۲/۰۸

چکیده

زمینه و هدف: مطالعه حاضر با هدف بررسی جایگاه آموزش سلامت در کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم انجام شد.

روش: نوع پژوهش، توصیفی و روش آن، تحلیل محتواست. جامعه آماری، کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم متوسطه سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ و نمونه آماری، کل کتاب می‌باشد. ابزار گردآوری اطلاعات، سیاهه مؤلفه‌های آموزش سلامت است. روایی ابزار، صوری و برای پایایی آن، از روش ویلیام اسکات استفاده شده است. برای تجزیه‌وتحلیل داده‌ها از دو روش تعیین فراوانی و درصدگیری مؤلفه‌ها و آنتروپی شانون بهره گرفته‌شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که ۴۱۲ مورد ازمتن نوشتاری و فعالیت های یادگیری به مؤلفه‌های آموزش سلامت اختصاص دارد که در متن نوشتاری، بیشترین فراوانی به مؤلّفه خودمراقبتی با ۹۲ مورد (۸۵/ ۳۲ درصد) و کمترین فراوانی با ۶ مورد به مؤلفه سلامت جسم (۲/۱۴ درصد) مربوط است و در فعالیت‌های یادگیری، بیشترین فراوانی به مؤلفه شناخت بیماری‌ها با ۳۷ مورد (۲۸/۰۳ درصد) و کمترین فراوانی با ۵ مورد بـه مؤلفـه سـلامت محـیط (۳/۷۸ درصد) مربوط است.

نتیجه‌گیری: با توجه به یافته های این پژوهش می توان نتیجه گرفت که طراحان و مؤلفان کتاب‌های درسی به صورت متوازن به هریک از مؤلفه‌های آموزش سلامت توجه نکرده‌اند و این امر باعث می‌شود برخی از ابعاد مهم آموزش سلامت تا اندازه‌ای مغفول واقع شوند. بنابراین، توزیع و پراکنـدگی برخی از شاخص‌های آموزش سلامت در این کتاب درسی نامناسب است.

کلیدواژها: آموزش بهداشت، خودمراقبتی، رفتار خطرناک، رژیم غذایی سالم

مقدمه

یکی از نهادهای بسیار ارزشمند در جامعه که نقـش بسـیار مهمـی در اشاعه و توسعه بهداشت و ارتقای سلامت را بر عهده دارد سازمان آمـوزش و پرورش می‌باشد. در این سازمان در سال‌های اخیر سعی بر آن شده است تا در مدارس به آموزش بهداشت توجه ویژه و آمـوزش مسـائل بهداشـتی در محتوای برنامه درسی گنجانده شود؛ لذا سرمایه‌گذاری در این بخش بنیادی به‌عنوان یک امر خطیر محسوب می‌شود(۱) . بـه‌طـوری‌کـه اگـر آمـوزش مؤلفه‌های بهداشت را از سال‌های اولیه زندگی یک انسان آغاز کنیم، فردی مسئول و شایسته را در این زمینه تربیت کرده‌ایم و اگر این عمل در سـطح گسترده صورت گیرد، در آینده نسلی را خواهیم داشت که رعایـت مسـائل بهداشتی را جزء لاینفک زندگی خود قرار می‌دهد.

مطابق مقدمه اساسنامه سازمان جهانی بهداشت: (۱۹۴۶) برخورداری از بالاترین حد استانداردهای منطقی و قابل حصول سـلامت، بـدون در نظـر گرفتن نژاد مذهب، عقاید سیاسی و موقعیت اقتصادی و اجتماعی؛ حق مسلم هر انسانی است. سلامت تنها به موقعیت اقتصادی و اجتماعی افراد وابسـته نیست سلامت و هر آنچه مرتبط با آن است بازتابی از وضعیت فعلی جمعیتی خاص یا گروهی از مردم انعکاسی از موقعیت افراد و جوامع در بستر اجتماعی مربوطه و روش نگاه به آن‌ها توسط دولت؛ و همچنین انعکاسی از وجـود یـا فقدان بستری صحیح و قطعی برای سلامت است نوع برخـورد هـر فـرد بـا سلامتش تا حد زیادی به میزان سواد بهداشتی وی بستگی دارد و افـزایش سواد بهداشتی اقشار مختلف مردم نیازمند توسعه علمی و منطقی آمـوزش سلامت در کشور است(۲).

ارتقای سلامت، دربرگیرنده سه فـاکتور آمـوزش سـلامت، حفاظـت از سلامت و پیشگیری از بیماری است که بدون برنامه‌ریزی موزون، هماهنگ، هم‌زمان و برابر برای هر یک از این سه فاکتور نمی‌توان به ارتقـای سـلامت مردم امیدی داشت. در دیدگاه سنتی، آمـوزش سـلامت عـاملی اسـت کـه رفتارهای مخاطره‌آمیز افراد را تغییر می‌دهد، که ایـن تعریـف نشـانگر ایـن مطلب است که آموزش سلامت بیشتر به پیشگیری در امر سـلامت توجـه دارد. برای مثال ارائه اطلاعات پزشکی در زمینه بیماری‌ها و یـا آمـوزش در زمینه آثار فیزیولوژیک استعمال دخانیات یا استفاده زیاد از نمـک در مـواد

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-22]

[DOI: 10.22034/7.4.11]

غذایی و کمی تحرک فیزیکی؛ البته در این زمینه، انتقادهایی وجود دارد و آن این است که چنین تعریفی موجب می‌شود آموزش سلامت توسط دست‌اندرکاران تولید مواد دارویی و خدمات پزشکی کنترل و محدود شود؛ چرا که با ایجاد جمعیتی سالم‌تر که باعث کاهش تقاضا برای امور درمانی و کلینیکی خواهد شد، موقعیت آن‌ها به خطر می‌افتد (۳).

برنامه آموزش بهداشت این فرصت را در اختیار دانش آموزان قرار می‌دهد تا دانش، اطلاعات و مهارت‌هایی را کسب کنند که در طول زندگی آن‌ها را به‌سوی عادات و رفتار بهداشتی مناسب رهنمون خواهد بود این آموزش‌ها شامل سلامت جسم، سلامت تغذیه، سلامت محیط، سلامت محیط‌زیست، ایمنی در برابر حوادث و ایمنی، سلامت خانواده، تحرک و تربیت‌بدنی، سلامت روانی، پیشگیری از رفتارهای پرخطر، کنترل و پیشگیری از بیماری‌ها و معلولیت‌ها، بهداشت عمومی و بهداشت مدرسه، اجزای تشکیل‌دهنده برنامه درسی آموزش سلامت را تشکیل می‌دهند . آموزش سلامت بر سلامت جسمی تأکید ویژه دارد و در این راستا به دانش آموزان کمک می‌شود تمرین‌های ورزشی ابتدایی و مفید را فرابگیرند و به اجرای آن‌ها تشویق شوند .کسب مهارت‌های سالم زیستن، دانش آموزان را قادر خواهد ساخت مهارت‌های مختلف را یاد بگیرند و در مورد سلامتی خود احساس مسئولیت کنند(۴).

بهداشت و سلامت و در رأس آن‌ها سواد سلامت به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی کشورها مورد ملاحظه قرار می‌گیرد؛ ازاین‌رو آموزش سلامت و سواد سلامت در بسیاری از کشورهای جهان در رأس برنامه‌های آموزشی مدارس آنان از مقاطع پایین تا سطوح بالای دانشگاهی قرارگرفته است؛ چراکه برنامه آموزش بهداشت این فرصت را در اختیار دانش آموزان قرار می‌دهد تا دانش، اطلاعات و مهارت‌هایی را کسب کنند که در طول زندگی آن‌ها را به‌سوی عادات و رفتار بهداشتی مناسب رهنمون خواهد بود .این آموزش‌ها شامل سلامت جسم، سلامت تغذیه، سلامت محیط، سلامت محیط زیست، ایمنی در برابر حوادث و ایمنی، سلامت خانواده، تحرک و تربیت‌بدنی، سلامت روانی، پیشگیری از رفتارهای پرخطر، کنترل و پیشگیری از بیماری‌ها و معلولیت‌ها، و بهداشت عمومی و بهداشت مدرسه است. بسیار مهم و حیاتی است که این آموزش‌ها به‌گونه‌ای برای دانش‌آموزان ارائه شوند که عینی و درعین‌حال برانگیزاننده باشند .ازاین‌رو تلاش در جهت استفاده از روش‌های نوین آموزشی، تلاشی مثمر ثمر خواهد بود که در پژوهش حاضر نیز به آن پرداخته‌شده است .عظیمی(۵) در پژوهشی ارزیابی برنامه درسی آموزش بهداشت و ارتقای سلامت در کتاب‌های درسی دوره سوم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های تحول نظام سلامت را بررسی کرد .یافته‌های حاصل نشان داد در بین مؤلفه‌های سلامت در کتاب‌های پایه سوم دوره ابتدایی مؤلفه‌های سلامت تغذیه و سلامت روانی بیشتری ضریب اهمیت و مؤلفه معلولیت‌ها دارای کمتری ضریب اهمیت می‌باشد؛ لذا آموزش مؤلفه‌های بهداشتی در مدارس با مدیریت، برنامه‌ریزی، آموزش و توجه به نوع تغذیه و رفتارهای بهداشتی دانش‌آموزان انجام پذیر است و عدم توجه به آن نه‌تنها به دانش‌آموزان؛ بلکه به جامعه آسیب وارد می‌کند .در پژوهشی دیگر، عظیمی، ادیب و مطلبی(۶) برنامه درسی آموزش بهداشت و ارتقای سلامت کل کتاب‌های دوره ششم ابتدایی بر اساس مفروضه‌های نظام سلامت را بررسی کردند. نتایج تحلیل از بررسی کل ۸ کتاب پایه ششم ابتدایی نشان داد که مؤلفه مربوط به‌سلامت روانی با ۲۳۲ و تحرک بدنی ۷۳۰ مورد بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده و کمترین مقدار مربوط به کنترل و پیشگیری از بیماری‌ها با ۶ فراوانی است. در محتوای کتاب‌های درسی رسمی به برخی مؤلفه‌های آموزش سلامت کمتر و یا اینکه توجهی نشده است، درحالی‌که سلامت مهم‌ترین عامل پیشرفت و ضامن بقای جامعه است. به‌طوری‌که طراحی، اجرا و اداره برنامه‌های توسعه در بعد بهداشت، بیش از هر عامل دیگری زیربنای مفاهیم پایه‌ای چون سلامت است.

کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم با هدف تأمین محتوای درس سلامت و بهداشت با رویکرد مسئله‌محور سازمان‌دهی و تألیف شده و دربرگیرنده مفاهیم، مهارت‌های اساسی و ایده‌های کلیدی مبتنی بر شایستگی‌های مورد انتظار از دانش‌آموزان در حوزه سلامت و تربیت‌بدنی در برنامه درسی ملی است. محتوای کتاب با رویکرد پیشگیری و خودمراقبتی برای چهل ساعت آموزشی در ۲۰ هفته در نظر گرفته‌شده است.

کتاب درسی سلامت و بهداشت، فرصت مناسبی برای آموزش سلامت و بهداشت به دانش‌آموزان است بنابراین، محتوای این کتاب‌ها می‌تواند به شناخت هر چه بیشتر دانش‌آموزان از سلامت فردی، جسمی و روانی و حتی خودمراقبتی منتهی شود .این کار زمانی امکان‌پذیر است که محتوای این کتاب سرشار از مؤلفه‌ها و مهارت‌های آموزش سلامت باشد .برای روشن شدن جایگاه مؤلفه‌های آموزش سلامت در این کتاب درسی، نیاز به بررسی و مطالعه علمی داریم. پژوهش حاضر، اقدامی در راستای این هدف است .این مطالعه قصد دارد محتوای کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم را بررسی و تحلیل کند تا هم میزان توجّه این کتاب‌ها به مؤلفه‌های آموزش سلامت روشن شود و هم زمینه مناسبی برای بازنگری این کتاب‌ها توسط طراحان و برنامه‌ریزان درسی فراهم شود. بنابراین، انجام این کار هم فایده علمی، پژوهشی و هم کاربرد عملی دارد.

روش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی و روش آن، تحلیل محتوا می‌باشد . جامعه آماری این مطالعه، کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم متوسطه چاپ شده در وزارت آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ است. نمونه آماری این پژوهش، کل کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم است .در واقع، کل کتاب، نمونه آماری این پژوهش می‌باشد .ابزار مورداستفاده، سیاهه مقولات تحلیل محتوا می‌باشد .مقوله اصلی، آموزش سلامت و مقولات فرعی همان شاخص‌های آموزش سلامت هستند که با

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-22]

[DOI: 10.22034/7.4.11]

مطالعه مبانی نظری، هشت شاخص سلامت جسم، سلامت تغذیه، سلامت محیط، سلامت روانی، تحرک‌بدنی، پیشگیری از رفتارهای پرخطر، بیماری‌ها و راه‌های پیشگیری از آنها و خود مراقبتی موردنظر قرار گرفته است (۷، ۸، ۹ و ۱۰). برای تعیین روایی ابزار پژوهش، از روش صوری و برای سنجش پایایی ابزار پژوهش، از ضریب پایایی ویلیام اسکات استفاده شده است. این ضریب، بیانگر نوعی توافق اسمی بین دو کدگذار است که در آن، درصد توافق مشاهده شده و درصد توافق مورد انتظار محاسبه می‌شود. برای انجام این کار، پس از کدگذاری کتاب مذکور توسط نویسنده اول، برای ارزیابی و کدگذاری مجدد آن، در اختیار نویسنده دوم قرار گرفت. با محاسبه درصد توافق‌های مشاهده شده و مورد انتظار، ضریب پایایی ۸۰ درصد به دست آمد. برای تجزیه‌وتحلیل داده‌ها از دو روش تعیین فراوانی شاخص‌ها و درصدگیری و ارائه داده‌ها از طریق جدول و نمودار و روش آنتروپی شانون برای یافتن ضریب اهمیت هر یک از شاخص‌ها و مقایسه ضریب آن‌ها بهره گرفته‌شده است.

یافته‌ها

یافته‌های جدول ۱ نشان می‌دهد که ۲۸۰ مورد از مؤلفه‌های آموزش سلامت در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم در قالب متن نوشتاری مطرح‌شده است . چنانچه مشاهده می‌شود از این تعداد، بیشترین فراوانی به مؤلّفه خودمراقبتی با ۹۲ مورد ۸۵/ ۳۲ درصد و کمترین فراوانی با ۶ مورد به مؤلفه سلامت جسم با ۱۴ /۲ درصد مربوط است . شایان ذکر است که در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم مؤلفه شناخت بیماری‌ها دارای ۹۱ مورد ۳۲/۵ درصد، مؤلفه رفتارهای پرخطر ۲۷ مورد ۹/۶۴ درصد، مؤلفه تحرک بدنی۲۲ مورد ۷/۸۵ درصد، مؤلفه سلامت تغذیه ۱۸ مورد ۶/۴۳ درصد، مؤلفه سلامت روان با ۱۵ مورد ۵/۳۵ درصد و مؤلفه سلامت محیط با ۹ مورد ۳/۲۱ درصد توجه شده است (نمودار ۱).

علاوه بر این، ۱۳۲ مورد از مؤلفه‌های آموزش سلامت در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم در قالب فعالیت یادگیری مطرح شده است .چنانچه مشاهده می‌شود از این تعداد، بیشترین فراوانی به مؤلّفه شناخت بیماری‌ها با ۳۷ مورد ۲۸/۰۳ درصد و کمترین فراوانی با ۵ مورد به مؤلفه سلامت محیط با ۳/۷۸ درصد مربوط است .شایان ذکر است که در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم مؤلفه سلامت تغذیه ۲۷ مورد ۲۰/۴۵، مؤلفه سلامت روان ۲۲ مورد ۱۶/۶۶ درصد، مؤلفه تحرک بدنی ۱۴ مورد ۱۰/۶۰ درصد، مؤلفه رفتارهای پرخطر ۱۰ مورد ۷/۵۷ درصد، مؤلفه سلامت جسم با ۱۰ مورد ۷/۵۷ درصد و مؤلفه خودمراقبتی با ۷ مورد ۳۰ /۵ درصد توجه شده است. یافته‌های جدول ۱ به صورت نمودار نیز نشان داده می‌شود. از آنجا که واحد ثبت در این پژوهش، جملات خبری و پرسشی در چارچوب متن نوشتاری و فعالیت‌های یادگیری است، در نمودار زیر، برای هر مؤلفه، دو میله متن نوشتاری آبی رنگ و فعالیت‌های یادگیری قهوه‌ای رنگ ارائه شده است.

با توجه به روش تحلیل محتوای این پژوهش، در ابتدا فراوانی هر مؤلفه بر حسب متن و فعالیت‌های یادگیری شمارش و سپس بر اساس داده‌های جدول فراوانی ۱، مراحل زیر به ترتیب انجام شد:

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی، بهنجار و برای این منظور از رابطه زیر استفاده شد:

$$Pij = (i= 1, 2, 3,..., m, j=1, 2\ldots, n)$$

در جدول ۲ داده‌های بهنجار شده مؤلفه‌های آموزش سلامت آمده است.

مرحله دوم: پس از نرمال‌سازی داده‌ها، بار اطلاعاتی هر مؤلفه محاسبه شد و در ستون‌های مربوط قرار گرفت و برای این منظور از رابطه زیر استفاده شد:

$$Ej=k\ (i=1, 2, 3,..., m, j=1, 2\ldots, n)\ k=$$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مؤلفه‌ها، برای محاسبه ضریب اهمیت نیز از رابطه زیر استفاده شد:

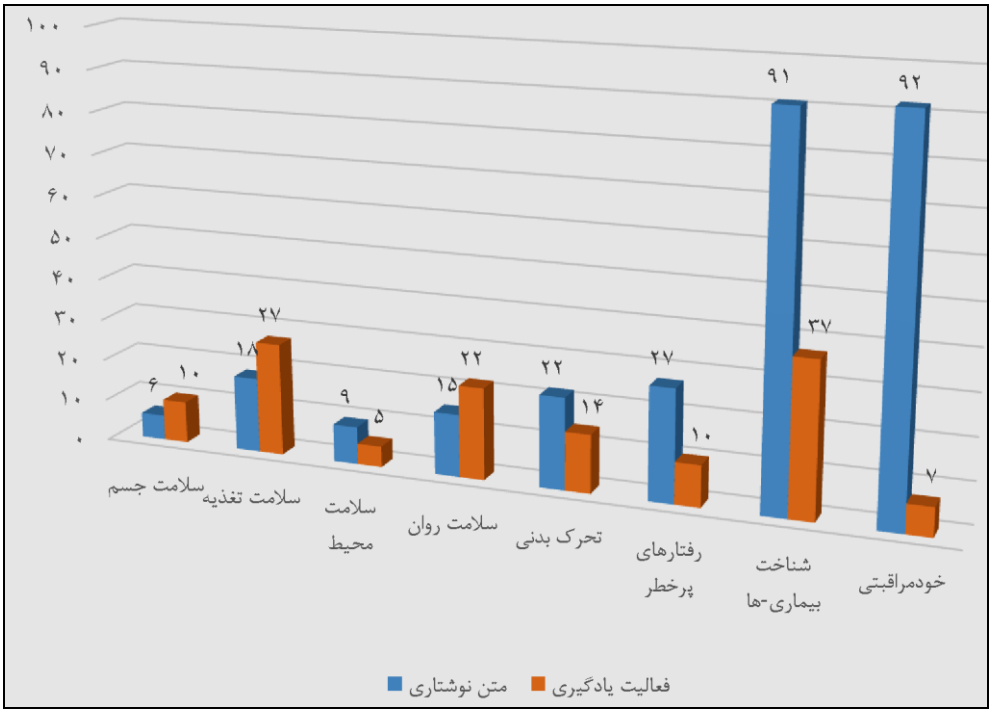
$$Wj=$$

جدول۱. میزان توجه کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم به مؤلفه‌های آموزش سلامت

مؤلفه‌های آموزش سلامت	متن نوشتاری		فعالیت یادگیری	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
سلامت جسم	۶	۲/۱۴ درصد	۱۰	۷/۵۷ درصد
سلامت تغذیه	۱۸	۶/۴۳ درصد	۲۷	۲۰/۴۵ درصد
سلامت محیط	۹	۳/۲۱درصد	۵	۳/۷۸ درصد
سلامت روان	۱۵	۵/۳۵ درصد	۲۲	۱۶/۶۶ درصد
تحرک بدنی	۲۲	۷/۸۵ درصد	۱۴	۱۰/۶۰ درصد
رفتارهای پرخطر	۲۷	۹/۶۴ درصد	۱۰	۷/۵۷ درصد
شناخت بیماری‌ها	۹۱	۳۲/۵ درصد	۳۷	۲۸/۰۳ درصد
خودمراقبتی	۹۲	۳۲/۸۵ درصد	۷	۵/۳۰ درصد
کل	۲۸۰	۱۰۰ درصد	۱۳۲	۱۰۰ درصد

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-22]

[DOI: 10.22034/7.4.11]

نمودار ۱. میزان توجه کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم به مؤلفه‌های آموزش سلامت در دو چارچوب متن نوشتاری و فعالیت‌های یادگیری

جدول ۲. ماتریس بهنجارشده *(Pij)* مؤلفه‌های آموزش سلامت در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم

مؤلفه	سلامت جسم	سلامت تغذیه	سلامت محیط	سلامت روان	تحرک بدنی	رفتارهای پرخطر	شناخت بیماری‌ها	خودمراقبتی
متن	۰/۳۷۵	۰/۴۰	۰/۶۴۳	۰/۴۰۵	۰/۶۱۱	۰/۷۳۰	۰/۷۱۱	۰/۹۲۹
تمرین (فعالیت یادگیری)	۰/۶۲۵	۰/۶۰	۰/۳۵۷	۰/۵۹۵	۰/۳۸۹	۰/۲۷۰	۰/۲۸۹	۰/۰۷۱

جدول ۳. توزیع فراوانی و درصد، محاسبه بار اطلاعاتی، ضریب اهمیت و رتبه‌بندی مؤلفه‌های آموزش سلامت در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم

مؤلفهٔ		سلامت جسم	سلامت تغذیه	سلامت محیط	سلامت روان	تحرک بدنی	رفتارهای پرخطر	شناخت بیماری‌ها	خودمراقبتی
متن		۶	۱۸	۹	۱۵	۲۲	۲۷	۹۱	۹۲
تمرین (فعالیت)		۱۰	۲۷	۵	۲۲	۱۴	۱۰	۳۷	۷
جمع	فراوانی	۱۶	۴۵	۱۴	۳۷	۳۶	۳۷	۱۲۸	۹۹
	درصد	۳/۸۸	۱۰/۹۲	۳/۴۰	۸/۹۸	۸/۷۴	۸/۹۸	۳۱/۰۷	۲۴/۰۳
E_j بار اطلاعاتی		۰/۹۵۴	۰/۹۷۱	۰/۹۴۰	۰/۹۷۴	۰/۹۶۴	۰/۸۴۲	۰/۸۶۸	۰/۳۶۹
درجه انحراف هر شاخص $(1-E_j)$		۰/۰۴۶	۰/۰۲۹	۰/۰۶۰	۰/۰۲۶	۰/۰۳۶	۰/۱۵۸	۰/۱۳۲	۰/۶۳۱
W_j (وزن) ضریب اهمیت		۰/۰۴۱	۰/۰۲۶	۰/۰۵۳	۰/۰۲۳	۰/۰۳۲	۰/۱۴۱	۰/۱۱۸	۰/۵۶۵
رتبه‌بندی مؤلفه		۵	۷	۴	۸	۶	۲	۳	۱

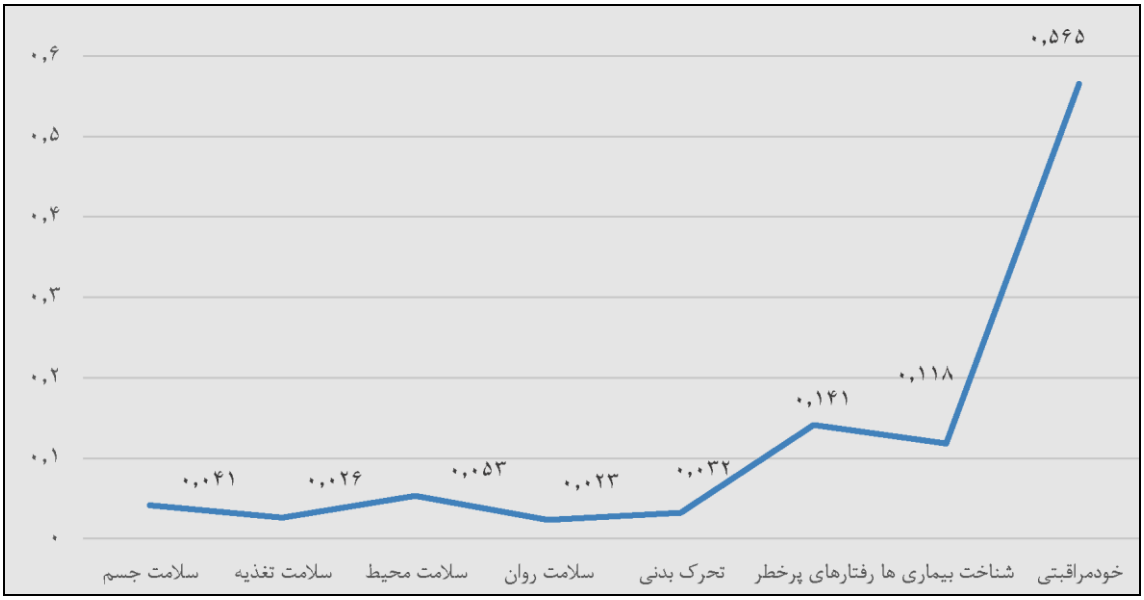
تا بدین طریق مشخص شود که به‌طورکلی بیشترین میزان توجه و اهمیت، به کدام مؤلفه تعلق دارد.

این نتایج در جدول ۳ گزارش شده است:

با توجه به یافته‌های جدول فوق مشخص شد که در محتوای کتاب درسی بهداشت و سلامت پایه دوازدهم، مؤلفه خودمراقبتی با ضریب اهمیت ۰/۵۶۵ درصد در رتبه اول و مؤلفه سلامت روان با ضریب اهمیت ۰/۰۲۳ درصد در پایین‌ترین رتبه قرار گرفته است . شایان ذکر است که مؤلفه‌های رفتارهای پرخطر و شناخت بیماری‌ها به ترتیب در رتبه‌های دوم و سوم اهمیت به لحاظ وزنی قرار دارند.

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-22]

[DOI: 10.22034/7.4.11]

نمودار ۲. ضریب اهمیت مؤلفه‌های آموزش سلامت در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم

بحث

این مطالعه با هدف تعیین جایگاه مؤلفه‌های آموزش سلامت در کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم انجام شد. بر اساس یافته‌های این پژوهش، دو مؤلفه خود مراقبتی و شناخت بیماری‌ها دارای بیشترین فراوانی در میان مؤلفه‌های آموزش سلامت هستند. از حیث مؤلفه خود مراقبتی، یافته‌های این مطالعه با هیچ کدام از نتایج پژوهش‌های مربوط به آموزش سلامت که با تکیه بر روش تحلیل محتوا انجام گرفته‌اند، همسو نیست. در مطالعه‌های عظیمی، ادیب و مطلبی(۱) و ایزدی، صالحی عمران، فتحی، اجارگاه و عابدینی بلترک(۴)، مؤلفه ورزش و تحرک بدنی و عظیمی و اقبالی(۵) و عظیمی(۶) مؤلفه سلامت روانی بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند در حالی که مطالعه حاضر نشان می‌دهد در متن نوشتاری کتاب سلامت و بهداشت، به مؤلفه خود مراقبتی، بیشترین توجه شده است. علاوه بر این، با مقایسه این یافته با سایر مطالعه‌ها می‌توان نتیجه گرفت تنها در پژوهش حاضر مؤلفه خود مراقبتی به عنوان یکی از معیارهای مهم تحلیل آموزش سلامت درنظر گرفته شده است و همین مؤلفه نیز بیشترین فراوانی را دارد. خودمراقبتی، نخستین گام در حفظ سلامت خویش است. خود مراقبتی، انجام فعالیت‌هایی است که به حفظ و ارتقای سلامت منجر می‌شود. خود مراقبتی، اعمالی آگاهانه و هدفمند است که برای حفظ سلامت و پیشگیری از وقوع بیماری‌ها انجام می‌شود(۱۱). طراحان محتوای کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم با علم به این ویژگی‌ها به عنوان نخستین گام در آموزش سلامت، بیشترین توجه را به مؤلفه خود مراقبتی مبذول داشته‌اند، امری که می‌تواند در دوره حساس نوجوانی به دانش آموزان یاری رساند. همچنین، شناخت بیماری‌ها به ویژه در فعالیت‌های یادگیری بسیار مورد توجه قرار گرفته است. این یافته با نتیجه مطالعه ایزدی و همکاران(۴) همسویی ندارد به این معنا که در پژوهش ایزدی و همکاران، توجه به بیماری‌ها دارای کمترین فراوانی است در حالی که در مطالعه حاضر، شناخت بیماری‌ها دارای بیشترین فراوانی است. در تبیین این نتیجه می‌توان گفت مؤلفه شناخت بیماری‌ها می‌تواند راهبردی برای تحقق خود مراقبتی باشد و در راستای آن، معنا و مفهوم پیدا کند؛ زیرا بدون علم به بیماری و انواع آن نمی‌توان از خودمراقبتی سخن گفت؛ بر این اساس، علم به بیماری، تکمیل‌کننده و یاری دهنده مؤلفه خود مراقبتی است.

این یافته که کتاب درسی سلامت و بهداشت در متن نوشتاری به مؤلفه سلامت جسم کمترین توجه را داشته است با یافته پژوهش سلیمی(۱۲) تا اندازه‌ای همسوست. در این مطالعه، وی نشان می‌دهد به‌رغم این که کتاب‌های درسی علوم تجربی در دوره ابتدایی بیشترین توجه را به سلامت جسم داشته‌اند؛ اما در کتاب‌های درسی فارسی ابتدایی، این مؤلفه کمترین فراوانی را به خود اختصاص داده است که از این جهت با یافته مطالعه حاضر همسویی دارد. با وجود این، باید اشاره کرد جامعه آماری پژوهش سلیمی، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بوده و کم‌توجهی به سلامت جسم در کتاب‌های درسی فارسی روی داده است که از این حیث با مطالعه حاضر تفاوت دارد. کم توجهی به سلامت جسم در کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم به ویژه از آن رو که دانش آموزان این دوره در مرحله حساس نوجوانی و سرآغاز جوانی قرار دارند و با انواع چالش های مربوط به بلوغ جنسی و تندرستی روبرو هستند، ضعفی اساسی است که باید برطرف شود. ازنظر نوجوانان، سالم بودن یعنی عمل کردن جسمانی به بهترین وجه، این نوع عملکرد هم بر بهداشت روان فرد و هم بر مشارکت پویا و فعال وی در عرصه اجتماعی اثرگذار است. محتوای

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-22]
[DOI: 10.22034/7.4.11]

درسی با پرداختن بیشتر به ابعاد سلامت جسمی دردوره نوجوانی زمینه را برای نشاط، شادکامی و رشد اجتماعی فرد فراهم آورد. در تبیین کم توجهی به سلامت جسم می‌توان به اصالت بخشیدن فرهنگ و معارف ایرانی- اسلامی به بُعد روحی و بازتاب آن در برنامه درسی اشاره کرد. در این رویکرد، ساحت جسم، کمتر مورد توجه قرار می گیرد و محتوای درسی، ماهیت ذهن‌گرایانه‌تری پیدا می‌کند.

دومین مؤلفه‌ای که در کتاب سلامت و بهداشت البته در بخش فعالیت‌های یادگیری به آن کم توجهی شده است، سلامت محیط است. این یافته با پژوهش های صاحب یار و زوار(۱۳) و عظیمی و اقبالی (۵) همسو نیست. در هر دو مطالعه، مؤلفه سلامت محیط زیست در کتاب‌های درسی دوره اول و دوم ابتدایی تا اندازه مطلوبی مورد توجه قرار گرفته است در حالی که در کتاب سلامت و بهداشت پایه دوازدهم چنین نیست. مؤلفه سلامت محیط، نقطه اتصال و پیوند دهنده آموزش سلامت و آموزش محیط زیست است. این مؤلفه، بیانگر آن است که بدون بهداشت محیط و وجود محیطی سالم نمی‌توان از بهداشت و سلامت آدمی سخن گفت؛ زیرا محیط، زیست بوم انسان است و وی در آن و با آن رشد و توسعه پیدا می‌کند. انسان در طول تاریخ حیات خویش، همواره در محیط زیست تصرف کرده و آن را مطابق با نیاز و سلیقه خود تغییر داده است و بالعکس، طبیعت نیز به صور گوناگون در توسعه و رشد فرهنگی وی تأثیر بسزایی داشته است. این ارتباط دوجانبه متأسفانه اغلب ناشناخته باقی‌مانده و توجه لازم به اثرات منفی و زیان‌بار بسیاری از فعالیت‌های بشر بر محیط زندگی‌اش مبذول نشده است(۱۴). بنابراین، کم توجهی محتوای این کتاب درسی به مؤلفه سلامت محیط هم آگاهی زیست محیطی دانش آموزان را مورد چالش قرار می‌دهد و هم شناخت لازم در مورد راهبردهای کل نگرانه حفظ سلامت خود ارائه نمی‌دهد. در تبیین کم توجهی به سلامت محیط می‌توان از دو جنبه به بحث پرداخت؛ اول، آموزش محیط زیست به تنهایی و دوم، آموزش محیط زیست در ارتباط با سلامت و بهداشت فرد. از جنبه اول، اگرچه در سالهای اخیر پژوهش‌های علمی و تشکیل نهادهای مرتبط با محیط زیست به طور عام و گنجاندن مضامین زیست محیطی در کتاب‌های درسی و تدوین کتاب درسی مستقل انسان و محیط زیست در نظام آموزشی به طور خاص انجام پذیرفته و آینده این حوزه را امیدبخش ساخته است؛ اما هنوز هم جامعه و هم دانش‌آموزان مشکلات زیست محیطی دارند و آموزش های کافی و مناسبی دریافت نمی‌کنند. به بیان دیگر، آموزش محیط زیست در دوره اولیه تکوّن خود به ویژه در جامعه ایران قرار دارد. از جنبه دوم، همانطور که گفته شد، بحث ارتباط متقابل سلامت فرد و سلامت محیط کمتر مورد توجه قرار گرفته است و آگاهی و راهبردهای پیونددهنده این دو مغفول واقع شده اند. از آنجا که یکی از رویکردهای مهم در برنامه ریزی درسی نوین، تلفیقی است، ارائه محتوایی میان رشته‌ای یا پیوند محتوای کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم با محتوای کتاب درسی انسان و محیط زیست پایه دوازدهم می‌تواند این کاستی را برطرف کند.

نتیجه‌گیری

کتاب درسی در نظام آموزشی ایران، نقش محوری و اساسی ایفا می‌کند. کتاب درسی به عنوان مهم‌ترین ابزار یادگیری با انتقال دانش و مهارت می‌تواند به رشد شناخت و نگرش دانش آموزان، توسعه نگرش و ایجاد مهارت‌های عملی مناسب کمک کند. کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم، یکی از کتاب‌های درسی جدید در نظام آموزشی ایران است. این کتاب در راستای تحقق اهداف برنامه درسی ملی و ایجاد برخی از شایستگی‌ها در قلمروی بهداشت و سلامت تدوین شده است. در این کتاب تلاش شده است مفاهیم و مهارت‌هایی گنجانده شود که با تکیه بر آنها شناخت، نگرش و عمل مربوط به سلامت و بهداشت نوجوانان توسعه پیدا کند.

ارزشیابی برنامه‌های درسی در هر نظام آموزشی، گامی مهم از مراحل برنامه‌ریزی درسی است؛ چرا که نقاط قوت و ضعف برنامه را روشن می‌سازد و از این رو، زمینه برای بازنگری آن فراهم می‌آورد. مطالعه حاضر، نوعی ارزشیابی برنامه درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم است. این ارزشیابی با تکیه بر روش تحلیل محتوا انجام پذیرفت تا به صورت علمی و عینی نشان دهند این برنامه تا چه اندازه منطبق بر اصول و شاخص‌های آموزش سلامت است. براساس یافته‌های این پژوهش، ۴۱۲ مورد ازمتن نوشتاری و فعالیت‌های یادگیری کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم به مؤلفه‌های آموزش سلامت پرداخته اند که در متن نوشتاری و فعالیت های یادگیری، به ترتیب، بیشترین فراوانی به مؤلّفه های خود مراقبتی و شناخت بیماری‌ها و کمترین فراوانی به مؤلفه‌های سلامت جسم و محیط تعلق داشت. نتایج نشان می‌دهد که طراحان و مؤلفان کتاب‌های درسی به صورت متوازن به هریک از مؤلفه‌های آموزش سلامت توجه نکرده‌اند و این امر باعث می‌شود برخی از ابعاد مهم آموزش سلامت تا اندازه‌ای مغفول واقع شوند. این نتیجه، بیانگر آن است که توزیع و پراکندگی برخی از شاخص‌های آموزش سلامت در این کتاب درسی نامناسب است. علاوه بر این، اگرچه رویکردها و طبقه‌بندی‌های مختلفی در باب مؤلفه‌ها و شاخص‌های آموزش سلامت در ادبیات نظری این حوزه وجود دارد، مطالعه حاضر تلاش کرده است مؤلفه‌های کمابیش فراگیری را به عنوان مبنا قرار دهد که پوشش دهنده آنها نیز باشد. با وجود این، انتخاب این مؤلفه‌ها در بین شاخص‌های گوناگون آموزش سلامت، محدودیت بخش نیزهست به طوری که با گزینش مؤلفه‌های دیگر می‌توان به مضامین و پیام‌های متفاوت‌تری دست پیدا کرد.

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-22]

[DOI: 10.22034/7.4.11]

پیشنهادهای پژوهش

پیشنهاد می‌شود در بازنگری بخش متن نوشتاری کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوزادهم، توجه بیشتری به مؤلفه سلامت جسم داشته باشند و داده‌های بیشتری در مورد آن ارائه دهند.

پیشنهاد می‌شود در بازنگری بخش فعالیت های یادگیری کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوزادهم، بیشتر به مؤلفه سلامت محیط پرداخته شود و مهارت های عملی بیشتری مرتبط با آن را در کتاب بگنجانند.

پیشنهاد می‌شود در سازمان دهی دوباره مؤلفه‌های آموزش سلامت، توزیع متوازن و مناسبی رعایت شود.

به پژوهشگران بعدی پیشنهاد می‌شود کتاب درسی سلامت و بهداشت پایه دوازدهم را از جهت سایر مؤلفه‌های آموزش سلامت مورد تحلیل قرار دهند.

تشکر و قدردانی

این مطالعه برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول در دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد با کد اخلاق IR.IAU.Mahabad.REC. 1401.006 و بدون حمایت مالی هیچ سازمانی انجام شده است. بدین‌وسیله نویسندگان برخود لازم می‌دانند از استادان داور گروه علوم تربیتی که با ارزیابی خود به غنای بیشتر این پژوهش کمک کرده‌اند، صمیمانه تشکر و قدردانی کنند.

تعارض منافع

نویسندگان اظهار می‌دارند در پژوهش حاضر هیچ‌گونه تعارض منافعی وجود ندارد.

منابع

1. Azimi M, Adib Y, Matlabi H. Health Education Curriculum and Health Promotion of all Sixth Grade Textbooks Based on the Assumptions of the Health System. Education Strategies in Medical Sciences 2017; 10(2): 91-102. [In Persian]
2. Azimi M. Evaluation of Health Education and Health Promotion Curriculum in Third Grade Textbooks Based on Health System Transformation Components. Caspian Health Journal 2019; 4(2): 55-45. [In Persian]
3. Eskandari H, Rafieifar S. Comprehensive Curriculum for Health Education in Schools from Preschool to Pre-University. Tehran: Office of Planning and Writing Textbooks; 2015 [In Persian]
4. Izadi S, Salehi Omran E, Fathi Vajargah K, Abedini Beltarak M. Analysis of Primary School Textbooks Based on the Components of Health Education. Journal of Educational Innovation 2010; 9(1): 139-162. [In Persian]
5. Azimi M, Eghbali A. Content Analysis of Health Education and Health Promotion Components in the Second-Cycle Textbooks of Elementary Schools Based on Underlying Health Concepts with Emphasis on Education. Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research 2020; 18(1): 93-110. [In Persian]
6. Azimi M. Analysis of the Content of Fifth Grade Books based on the Assumptions of the Health System with an Emphasis on Education. Curriculum Researches 2022; 11(2): 154-171. [In Persian]
7. Sharifi N. Kia Salar M, Daniali M. Self-care in minor ailments. Tehran: Parsai Salamat; 2015.[In Persian]
8. Ildar Abadi E. Community health nursing. Tehran: Jame-e-Negar; 2005.[In Persian]
9. Miri MR, Fani MJ, Motallebi M, Nazemi H. Applying the health belief model in adopting preventive behaviors of diseases transmitted through contact in students. Journal of Internal Medicine Today 2002; 8(1): 26-34. [In Persian]
10. Rafiefar S, Yazdani S, Moghimi D, Sayari AA. Guiding for empowering families for self-care (specially family doctor and health team). Tehran: Mehrravosh; 2013. [In Persian]
11. Educational Research and Planning Organization. Health and hygiene. Tehran: Iran textbook publishing company; 2018. [In Persian]
12. Salimi M. Content analysis of elementary course textbooks based on the components of physical and mental health education. (Dissertation) Payam Noor University of Arak; 2015. [In Persian]
13. Saheb Yar H, Zavvar T. Content Analysis of First Elementary School Grades' Textbooks Based on Assumptions of Health Education System: Shannon Entropy Model. Iranian Journal of Health Education and Health Promotion 2019; 7(1): 21-29. [In Persian]
14. Solati Asl P. Analysis and investigation of the reflection of environmental concepts in middle school experimental science books from the point of view of teachers of girls' schools in Tehran. (Dissertation) Tabriz University; 2005. [In Persian]

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-22]

[DOI: 10.22034/7.4.11]

Original

The Place of Health Education in the 12th Grade Health and Hygiene Book

Nooshin Baradari[1], Edris Islami[*2]

1. Master, Department of Educational Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Mahabad, Iran
2. ∗**Corresponding Author:** Associate Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Mahabad, Iran, edrisislami@yahoo.com

Abstract

Background: The present study was conducted with the aim of investigating the place of health education in the 12th grade health and hygiene textbook.

Methods: The type of research is descriptive conducted with a method of content analysis. The statistical community is the health and hygiene book of the twelfth grade of high school in the academic year 2020-2021 and the statistical sample is the entire book. The tool for collecting information is the checklist of components of health education. The validity of the instrument is formal, and William Scott's method is used for reliability. For data analysis, two methods of determining frequency and percentage of components and Shannon entropy have been used.

Results: The findings show that 412 items from the written text and learning activities are dedicated to the components of health education. In the written text, the highest frequency is related to the self-care component with 92 items (%32.85) and the lowest frequency with 6 items is related to the physical health component (% 2.14). Regarding learning activities, the highest frequency is related to the disease recognition component, with 37 cases (%28.03) and the lowest frequency with 5 cases is related to the environmental health component (%3.78).

Conclusion: According to the findings of this research, it can be concluded that the designers and authors of the textbooks have not paid attention to each of the components of health education in a balanced way, and this causes some important aspects of health education to be neglected to some extent. Therefore, the distribution and dispersion of some health education indicators in this textbook is inappropriate.

Keywords: Dangerous Behavior, Health Education, Self Care, Healthy diet

[Downloaded from ijhp.ir on 2026-11-22]

[DOI: 10.22034/7.4.11]